

ANALIZA SOCIOLOGICĂ A STRUCTURII SOCIALE*

Ioan Mărginean

Structura socială se numără printre acele domenii ce se află în atenția deosebită a cercetării sociologice, dacă avem în vedere frecvența investigațiilor și a lucrărilor științifice pe această temă. De-a lungul timpului s-au înregistrat progrese însemnate în privința cunoașterii proceselor caracteristice structurii sociale. Cu toate acestea, se manifestă încă o mare diversitate a punctelor de vedere atunci când este vorba de a se defini structura socială sau de a se interpreta anumite aspecte ale acesteia. Deși este îndeobște recunoscută multitudinea pozițiilor pe care le adoptă specialiștii în domeniul științelor sociale (fiecare considerându-se a fi cel mai îndreptățit) în abordarea uneia și aceleiași realități, în cazul de față poate totuși să surprindă nivelul extrem de scăzut de acord ce se realizează. Varietatea accepțiilor se datorează atât unor particularități istorice și culturale, unor considerente de ordin teoretic, metodologic și de cercetare concretă, inclusiv cele care țin de perspectiva unei discipline sau alteia și de personalitatea cercetătorului, cit și unor elemente de natură politico-ideologică (uneori expuse explicit, alteori negate cu vehemență, în numele „obiectivității”), având în vedere semnificația structurii sociale pentru evidențierea unor trăsături esențiale ale societății, concluziile ce se pot desprinde din studierea acesteia, precum și acțiunile practice social-politice implicate. Astfel, cercetarea structurii sociale este în măsură să conducă la determinarea raporturilor în care se află comunitățile și colectivitățile umane, clasele și categoriile sociale, socioocupationale și profesionale, șansele de afirmare socială ale acestora, gradul de justiție socială, mecanismele de selecție și stimulare a competențelor, sistemul recompenselor sociale, accesul la bunuri, servicii și poziții sociale, criteriile prestigiului social, gradul de deschidere a societății etc.

Și în literatura sociologică din România, structura socială a reprezentat și reprezintă o direcție importantă de cercetare și analiză, remarcându-se, mai ales în ultimele două decenii, acumulări de ordin cantitativ și calitativ, cu rezultate demne de luat în considerație, între care menționăm: conceperea structurii sociale ca realitate obiectivă multidimensională (comparativ cu abordările anterioare simplificatoare și unilaterale), achizițiile teoretice, bazate atât pe analiza statistică, cit și pe cercetările concrete, privind configurația structurii sociale și tendințele de evoluție, mecanismele reproducerii sale, caracteristicile proceselor de mobilitate, pentru a le enumera pe cele mai semnificative.

* Comentariu pe baza lucrării *Structură socială. Diversificare, diferențiere, omogenizare*, coord. Honorina Cazacu, București, Edit. Academiei, 1988, 191 p.

Lucrarea *Structură socială. Diversificare, diferențiere, omogenizare*, elaborată de un colectiv de la Centrul de Cercetări Sociologice — alcătuit din Honorina Cazacu, Călin Anastasiu, Ion Glodeanu, Sorin Mitulescu, Ioana Petre, Ștefan Ștefănescu —, este nu numai cea mai recentă, ci reprezintă o contribuție majoră în planul cunoașterii structurii sociale în societatea românească actuală, precum și a unor tendințe de evoluție, fiind valorificată în mod critic⁶ o experiență relativ bogată de cercetare prin continuitate de preocupări științifice de studiere a structurii sociale (vezi lucrarea *Mobilitate socială*, Honorina Cazacu, Editura Academiei, 1974, dar și alte studii apărute, inclusiv în Revista „Viitorul Social”). Totodată, autorii țin să precizeze că : „abordează într-un mod nou ansamblul problematicii structurii sociale, se ocupă pentru prima oară în literatura noastră sociologică de anumite aspecte, iar altele le tratează diferit de până acum” (p. 8).

Într-adevăr, în lucrarea ce ne preocupă aici sînt analizate aspecte importante ale domeniului aflat în atenție, cum sînt : *Dinamica structurii sociale a României socialiste* (H. Cazacu, I. Glodeanu, S. Mitulescu); *Premisele teoretice ale abordării structurii de clasă în socialism* (C. Anastasiu); *Stratificarea ca dimensiune a structurii sociale* (S. Mitulescu); *Mobilitatea socială. Procese de transfer și reproducere* (H. Cazacu); *Structuri familiale și mobilitate socială* (H. Cazacu, I. Glodeanu); *Tineretul în dinamica structurii sociale* (I. Petre); *Omogenizare și diversificare a modelelor valorice* (C. Anastasiu).

În ceea ce ne privește, nu ne propunem să urmărim în fiecare caz în parte ceea ce este nou, mai degrabă vom evidenția unele rezultate la care s-a ajuns prin cercetările întreprinse. Încă de la început se impune atenției volumul mare de informații recoltate prin studierea a patru eșantioane (loturi ?) de populație alcătuite din adulți, tineri, elevi. La acest nivel semnalăm însă și un inconvenient pentru a generaliza rezultatele la scara societății, și anume faptul că cercetările s-au desfășurat numai în mediul urban, mai exact în patru municipii reședință de județ — Craiova, Tirgoviște, Galați, Baia Mare — și în municipiul București. În aceste condiții, concluziile, unele din ele de interes major, nu pot fi totuși acceptate fără rezerve, că ar caracteriza întreaga societate românească, deși ele ar putea să exprime fenomene și procese, într-adevăr, generale. Așa cum vom constata însă ulterior, sînt identificabile anumite efecte care ar putea fi puse pe seama particularităților populației studiate, referitoare la configurația structurii sociale și procesele de reproducere a acesteia. De altfel, pînă în prezent nu dispunem încă de cercetări reprezentative naționale, ceea ce limitează, de fiecare dată, ajungerea la concluzii cu un grad adecvat de întemeiere, mai ales atunci cînd procesele studiate sînt de nivel macrosocial, cum este și cazul schimbărilor de la nivelul structurii sociale și ale mecanismelor reproducerii sale, pe care informațiile statistice de ordin general nu le pot surprinde.

Revenind la conținutul lucrării, se impune să menționăm atenția deosebită acordată definirii principalelor concepte cu care se operează. Autorii adoptă un punct de vedere, tot mai răspîndit în ultimul timp, potrivit căruia structura socială este alcătuită dintr-o multitudine de elemente. Diferențierea se produce atunci cînd se enumeră elementele respective și structurarea lor, distingîndu-se două paliere. La primul palier —

dispus pe orizontală — se află formele de conviețuire comunitară : familia, satul, orașul, națiunea și naționalitățile conlocuitoare, iar la al doilea palier — dispus de această dată pe verticală, se identifică diviziunile în care se împart comunitățile de conviețuire : grupurile clasiale și după stratificare, socioocupationale, după generații, sexe, vîrste, instrucție școlară etc.

„Structura socială desenează componentele enumerate, diviziunile lor și relațiile relativ constante, repetabile ce se constituie pe baza interacțiunii lor” (p. 8). Definiția ni se pare a fi corectă, acceptabilă. Facem totuși observația că și comunitățile de conviețuire se pot dispune pe verticală, în condițiile existenței anumitor inegalități, după cum nu toate grupările din interiorul comunităților sînt ierarhizate, structurate pe verticală din punct de vedere social.

În lucrarea supusă atenției cititorilor, specialiști în primul rînd, sînt avute în vedere mai ales elemente ale celui de al doilea palier. După o tratare succintă a dinamicii structurii sociale din societatea socialistă românească — populație, grad și structură de ocupare, localități urbane și rurale, evoluția familiilor și a gospodăriilor, transformări în structura de clasă — se trage concluzia că niciuna dintre componente nu a rămas în afara unor mutații profunde, existînd „cîteva mari procese, sub incidența cărora s-au aflat, se află și se vor afla în continuare relațiile specifice structurii sociale a societății noastre, acestea fiind diversificarea și omogenizarea, însoțite de diferențierea socială” (p. 26). Tocmai aceste procese vor fi analizate mai departe în contextul proceselor de reproducere a structurii sociale — autoreproducere și transfer social.

Un loc aparte este acordat analizei conceptului de clasă socială, ca realitate diferențiată aflată în centrul structurii sociale a oricărei societăți în epoca noastră, ca urmare a unui „mecanism fundamental care produce și reproduce structuri de clasă” (p. 9). Sînt evidențiate dimensiunile clasei sociale cum ar fi locul, rolul, funcțiile în diviziunea tehnică, economică și politică a societății, poziția socială, nivelul de conștiință și prestigiul de care se bucură în societate (în aprecierile populației).

Reține mai ales atenția tratarea laborioasă (capitolul II) a claselor sociale în încercarea de a se identifica un sistem clasiat al societății socialiste, prin luarea în considerare a modelului marxist inițial.

Analiza propriu-zisă, care ne interesează în mod deosebit, se concentrează la nivelul modului de producție, unde apare posibilitatea obiectivă a structurării grupurilor sociale fundamentale ca clase. Această posibilitate este dată de raportul dintre producătorii sociali și condițiile lor obiective de muncă (Marx). „Exercitarea unor funcții de producție și reproducție furnizează o bază obiectivă pentru structurarea grupurilor și categoriilor sociale distințete” (p. 52). La întrebarea — pusă de altfel și în lucrare — „În ce măsură aceste grupuri sînt clase?” se răspunde într-un mod pe care îl considerăm a nu fi suficient de concludent, dar să nu anticipăm. Fără îndoială, problema propusă spre rezolvare — existența claselor în socialism, în fapt în societatea românească actuală (între țările socialiste sînt diferențieri atît în ceea ce privește realitățile sociale, cît și în ceea ce privește obiectivele și acțiunile întreprinse în legătură cu acest domeniu) prezintă un mare grad de dificultate. În lucrare se adoptă poziția potrivit căreia cele două forme de proprietate socialistă nu oferă o bază obiectivă de determinare a cla-

selor, întrucât ele nu se deosebesc principial în ceea ce privește raportul producătorului față de condițiile producției (p. 47).

Sint respinse cu îndreptățire, am zice, acele tratări care leagă definirea claselor sociale exclusiv de natura relațiilor de proprietate. Analizate numai din acest punct de vedere, clasele par a fi dispărut în societatea socialistă. Cel mult s-ar putea teoretiza doar existența clasei muncitoare, dar o societate în care se identifică o singură clasă este, în ultimă instanță, o societate fără clase. De aceea întemeierea claselor este căutată în altă parte. Se consideră că funcțiile de producere a valorilor de întrebuințare și a plusprodusului, pe de o parte, și funcțiile de conducere a producției și de control (redistribuire), pe de altă parte, sint în măsură să furnizeze singura bază obiectivă pentru structurarea grupurilor sociale fundamentale ca clase (p. 52).

În acord cu acest criteriu, utilizat de altfel și în cercetarea stratificării, are loc ființarea claselor sociale, deoarece se produc „fenomenele *diversificării* (pe orizontală) și *diferențierii* (pe verticală) a funcțiilor exercitate în procesul de producție și reproducție ca efect al adîncirii diviziunii muncii pe toate axele sale” (p. 49).

Această opțiune se susține prin aceea că, în socialism (societate de tranziție), relațiile de producție mențin structuri de diviziune a muncii (asemănător relațiilor de producție capitaliste) și, totodată, supraviețuiesc forme de relații sociale care mijlocesc raportul producătorului cu condițiile de muncă și cu rezultatele sale. Prin urmare au loc „structurarea unor ierarhii funcționale și decizionale, a unor relații de putere și apariția stratificării în sfera distribuției” (p. 54).

Observăm că este vorba de anumite procese reale ce caracterizează societatea contemporană, ele sint determinate de actualul stadiu de dezvoltare al forțelor de producție, în cadrul diviziunii muncii și este puțin probabil ca în viitorul previzibil să-și piardă din importanță. *Reprezintă, însă, aceste grupuri clase sociale?* Două sint criteriile considerate a fi în măsură să contribuie la formularea răspunsului și el pare să fie pozitiv, deși nu foarte explicit, ci mai mult ca tendință ce s-ar manifesta în etapa actuală. Cele două criterii se referă la reproducerea funcțiilor sociale fundamentale exercitate de diferite categorii sociale în procesul de producție și reproducție socială și autoreproducerea acestor categorii în cadrul fiecărui grup de funcții (p. 55).

Rezultă că există clase, acestea nu sint însă cele desemnate de modelul tradițional, care ar lua în considerare doar raporturile de proprietate. Ele se constituie după funcțiile exercitate în procesul de producție și reproducție socială: „muncitorul productiv colectiv”, corespunzător funcțiilor de producție; un grup de categorii sociale distincte (dar nenumite), care se structurează în acord cu funcțiile de conducere a procesului de producție și de redistribuire a plusprodusului. Totodată, există și categorii intermediare, al căror loc, funcționalitate și profil derivă din legătura cu funcțiile fundamentale sau din procesele de distribuție sau redistribuție „spontană”. Nici aceste alte categorii nu sint însă denumite sau identificate. Analiza rămîne la nivel de premise. Aceste elaborări, pe care le considerăm deosebit de interesante, nu sint supuse totuși unei anumite validări empirice. Sesizăm aici și o lipsă de continuitate cu celelalte capitole ale cărții, în care se operează cu elementele specifice modelului „tradițional”. Fără a nega

importanța structurării sociale ca urmare a diviziunii muncii și a exercitării diferitelor funcții în procesul de producție, opinăm că aceasta interesează în primul rînd dimensiunea ocupațională a structurii sociale. Deși în lucrare clasele sociale sînt operaționalizate prin categoriile socioocupaționale, specifice modelului tradițional, de altfel — cele două componente sînt diferite. Pentru a accepta că avem de-a face cu clase sociale în acord cu structura funcțională, ar trebui dovedit, nu numai că există o diferențiere, iar categoriile respective se autoreproduc, ci faptul că diferențierile generate sînt esențiale pentru activitatea și viața oamenilor, că au o semnificație majoră. De asemenea, se impune să fie analizată măsura în care mecanismele concrete de asigurare a controlului producătorilor asupra condițiilor lor obiective de muncă — autoconducerea muncitorească, organismele de conducere colectivă, participarea la luarea deciziilor etc. — diminuează diferențierile ce ar rezulta din exercitarea funcțiilor primare.

Respingerea modelului așa-zis tradițional se concretizează, în primul rînd, în chestionarea caracterului de clasă al țărănimii cooperatiste și tratarea nediferențiată a intelectualității, deși ea îndeplinește funcții diferite în procesul de producție și se imparte, deci, în anumite subgrupuri. Nu vom căuta argumente pentru respingerea modelului care ne este propus, observăm însă anterior că se impune să se treacă dincolo de simple opțiuni, și anume la o validare empirică. În lipsa acesteia ne permitem să facem unele observații, din care rezultă că acest nou mod de analiză are cel puțin tot atitea neajunsuri ca și modelul „vechi”.

Așa de exemplu, constatăm că statutul social al țărănimii se judecă în raport de un singur criteriu și acesta este tocmai cel contestat și anume relațiile de proprietate. De altfel nici nu ar putea fi ignorate aceste relații, iar evoluția țărănimii ca clasă socială este strîns legată de evoluția proprietății cooperatiste. În prezent, chiar dacă nu există diferențe de principiu între cele două forme de proprietate socialistă, ele sînt totuși suficient diferite. Totodată, și alte elemente ale raporturilor de producție au o contribuție specifică. Într-o altă ordine de idei, din faptul că țărănimea nu mai cunoaște un proces de reproducere lărgită nu rezultă — cum s-ar crede — pierderea caracteristicilor de clasă. Aceasta cu atît mai mult cu cît, se manifestă și un alt proces (considerat și el a fi relevant pentru definirea claselor) și anume autoreproducerea. De-a lungul istoriei, țărănimea a cunoscut permanent o autoreproducere socială aproape totală. Cu timpul, pe măsura dezvoltării activităților neagricole, ea a devenit și principala sursă de mobilitate (continuu să se autoreproducă), ceea ce a implicat diminuarea sa numerică. Încep să se manifeste (timid, deocamdată) și unele tendințe de transfer social spre țărănime, mai ales din rîndul categoriilor de populație recent desprinse și care nu au părăsit mediul rural. Este vorba, în primul rînd, de categorii cu statut social dublu : muncitori-țărani, mai puțin investigate.

În modelul care se propune nu se amintește însă nimic despre țărănime, s-ar putea presupune că intră și ea în clasa „muncitorului productiv colectiv”?, dar acest concept a fost introdus pentru a desemna cooperarea unor categorii diferite în procesul producției industriale moderne. Interesul se îndreaptă spre analiza situației create de dezvoltarea forțelor de producție în societatea contemporană, ca urmare a revoluției științifico-tehnice.

În primul rând, se are în vedere clasa muncitoare, aflată într-un stadiu de reproducere socială largită, căreia îi sînt specifice și cote relativ înalte de autoreproducere, o structură tot mai complexă, dată de apartenența și a unor grupuri cu pregătire superioară, care desfășoară activități de execuție în procesul de producție, activități de cercetare științifică cu aplicație tehnică etc. Includerea unei părți a intelectualității în rîndul clasei muncitoare semnifică, nu atît o schimbare a statutului social al acestei categorii, cît mai ales constituirea unor grupuri intermediare, ca efect al modificărilor care se produc la nivelul forțelor de producție și exprimă sporirea complexității muncii productive, care reclamă muncitori cu pregătire superioară (muncitori-intelectuali). Am putea discuta și de intelectuali-muncitori, intelectuali producători de bunuri materiale și spirituale.

Din cele analizate reținem, ca pe o contribuție importantă, semnalaarea faptului că diferitele clase și categorii sociale existente în societate la un moment dat au o structură complexă, ele nu sînt amorse, cunosc o dinamică proprie. Or, toate aceste elemente trebuie investigate și evaluate, inclusiv funcțiile îndeplinite în procesul de producție. De aici nu decurge însă că respectivele clase și categorii ar înceta să mai existe, structurarea lor fiind o problemă mult mai generală. Modelul tradițional care identifică clase și categorii sociale nu este infirmat prin aceste considerente teoretice. Nu ne referim desigur la diferitele definiții deficitare (ce se impune a fi completate, înlăturate), ci la realitatea socială concretă. Diferențierile ce se identifică în cadrul acestei realități, unele confirmate și în lucrarea prezentată, sînt încă marcante, inclusiv în plan vertical, ceea ce interesează în primul rînd structura de clasă. Considerarea funcțiilor ca singur criteriu de diferențiere clasială nu ar face decît să le ignore pe toate celelalte, dar anterior se criticase tocmai absolutizarea unui anumit criteriu (cel al proprietății).

Modul în care este abordată problematica claselor sociale se asociază cu o viziune particulară despre omogenizare, diversificare și diferențiere. Din punctul de vedere al autorilor, omogenizarea socială se desfășoară, în principiu, atît pe axele orizontale, cît și pe cele verticale ale structurii sociale. Am reține atenția cu faptul că nu toate componentele structurii sociale sînt supuse procesului de omogenizare. Ea înseamnă *înlăturarea inegalităților sociale*, exprimînd o dimensiune esențială a structurii sociale socialiste. Aceasta se dovedește a fi singura rațiune a menținerii și promovării unui astfel de proces, condiționat de nivelul dezvoltării economico-sociale, dar esențial pentru edificarea deplină a noii societăți. Omogenizarea socială este opusul procesului de stratificare, de dispunere puternic ierarhizată (inegală) a grupurilor sociale. Ea nu este posibilă în condițiile unei structuri de clasă în care pozițiile sociale se constituie în cadrul unor relații antagoniste, de exploatare. Doar înlăturarea acestora din urmă deschide calea instaurării treptate a egalității sociale reale.

Pentru autorii lucrării, în stadiul actual omogenizarea „exprimă apropierea și unificarea diversității în creștere” a componentelor structurii sociale, dar numai pe anumite coordonate: „funcții economice, politice, cultural-ideologice asemănătoare, distribuții relativ egale ale recompenselor, apropierea stilurilor de viață, comportamentelor și modelelor valorice”. În acest fel, omogenizarea semnifică „uniformitate în egalitate socială”. Nu se poate vorbi încă despre „o omogenizare socială pe dimensiunea

verticală, mai ales între clase, atita timp cit aceste mari grupări sociale se constituie pe baza exercitării unor funcții macrosociale diferențiate în sistemele de producție, conducere etc. " (p. 12).

Pentru argumentarea afirmațiilor ar rămâne totuși de explicitat în continuare câteva lucruri pe care le considerăm a fi importante. Este vorba, în primul rând, de însăși definirea și identificarea claselor, categoriilor în acord cu criteriul funcțiilor, apoi de precizat natura, amploarea și mai ales implicațiile diferențierilor ce le delimitează și le opun în condițiile societății socialiste, dacă nu cumva funcțiile diferențiază straturi și nu clase sociale.

O altă dimensiune a structurii sociale, abordată tot din perspectiva dispunerii ei pe verticală, deci în planul diferențierii, al pozițiilor inegale, este tocmai stratificarea, ce se produce în sfera „proceselor distributive, a comportamentelor instituționalizate și a reflectării subiective a acestora la nivelul grupurilor sociale” (p. 56).

Analiza prezentată în lucrare conduce la concluzia potrivit căreia în societatea noastră se structurează și o anumită stratificare socială. Rămâne de precizat cit este ea de semnificativă. Or, se dovedește faptul că, la nivelul cercetării, stratificarea evidențiată este totuși slab cristalizată. Se pare că predomină totuși procesele de omogenizare și nu cele de stratificare socială. Investigația realizată comportă însă unele observații în ceea ce privește surprinderea diferențierilor reale la nivelul populației studiate, care nu reprezintă ansamblul spațiului social.

Pentru cercetarea stratificării sociale s-au selectat unii indicatori relevanți, cum sînt : venitul, dotarea gospodăriei cu bunuri de folosință îndelungată, confortul locuinței, instrucția școlară, consum cultural, îndeplinirea unor funcții de conducere.

Fără a intra în detaliile modului de cercetare a stratificării sociale, care nu este deloc lipsită de dificultăți, unele insurmontabile la un moment dat, consemnăm faptul că s-au identificat, în final, patru straturi dispuse ierarhic : primul strat (12% din distribuție) se compune din muncitori necalificați și o parte a muncitorilor din industrie, construcții și servicii ; stratul al doilea (48%) este al muncii calificate — muncitori și cadre medii ; stratul al treilea (28%) este mai eterogen din punct de vedere ocupațional, el cuprinde cadre cu studii medii și superioare, dar și lucrători din servicii ; stratul al patrulea (12%) este alcătuit din cadre cu studii superioare. Straturile vizează populația urbană. Ar fi interesant de văzut cum s-ar prezenta ele la nivelul populației globale, urbane și rurale.

Determinarea semnificației structurilor de stratificare nu se poate realiza în afara analizei mai îndepărate a celor 6 indicatori incluși în cercetare. De la început observăm faptul că unul din acești indicatori este tocmai acela considerat a fi criteriul de definire a claselor — exercitarea/neexercitarea unei funcții de conducere. Includerea lui în studierea stratificării se dovedește a fi operațională, probabil la acest nivel el devine realmente „funcțional”. Deși între structura de clasă și cea de stratificare există multe asocieri, ele rămân totuși distincte. Aceasta nu înseamnă că nu se impune raportarea stratificării la structura de clasă. Prin elementele sale suplimentare, stratificarea, determinată fie și parțial de structura de clasă, merge în prelungirea și accentuarea anumitor diferențieri, eventual adîncind inegalitățile. Pentru a putea vorbi de toate aceste elemente, stratificarea

existentă trebuie să fie marcantă, să evidențieze entități sociale dispuse ierarhizat, nesurprinse de structura de clasă. Cît privește cele patru straturi identificate, ele au rezultat dintr-un calcul al valorilor înregistrate pentru fiecare din indicatori. Construcția scalelor de măsurare nu a permis întotdeauna discriminări suficiente de relevante. Fiind primul studiu la noi pe această temă, aducem în atenție câteva probleme ale cercetării stratificării sociale. În primul rînd, pentru determinarea modului de structurare a straturilor sociale nu este suficient ca indicatorii de cercetare să fie obiectivi, ei trebuie să fie *relevanți* în raport cu tema, să aibă putere mare de discriminare, altfel nu se ajunge decît la simple grupări statistice și nu la entități sociale. Rolul cercetării este acela de a releva structurile ierarhice, dacă acestea există, bineînțeles. Din acest punct de vedere, este de observat că informațiile privind veniturile, pe bază de declarații, se referă în fapt la retribuții și pensii. Nu au fost declarate veniturile suplimentare-legale sau/și ilegale (fără îndoială acestea din urmă sînt dificil de aflat cu mijloacele sociologiei, ele pot apare însă indirect atunci cînd se cercetează dotarea gospodăriei, confortul locuinței, comportamentul extraprofesional, de consum etc.). Pentru orice studiu de stratificare rămîne deschisă problema determinării cît mai exacte a veniturilor totale (dacă s-ar fi cuprins și agricultori, atunci ar fi apărut probleme suplimentare în construirea unei baze de comparație, iar dependența stratificării de structura de clasă ar fi fost și mai marcantă). Nu trebuie ignorate nici veniturile de pe urma unor activități suplimentare, ca și eventualele moșteniri, donații, cadouri, fiind recunoscut rolul familiei (a relațiilor de rudenie) în stratificarea socială. Într-o altă ordine de idei, se pare că nu există nici un motiv să presupunem că sursele (și mai ales valorile) suplimentare de venit s-ar distribui în mod uniform populației și deci nu ar afecta raporturile de diferențiere, ci doar nivelurile la care acestea au loc.

Problematic este și modul în care s-a cercetat dotarea gospodăriilor cu bunuri de folosință îndelungată. S-a surprins mai degrabă *funcționalitatea* unor astfel de bunuri și nu valoarea lor în planul stratificării sociale, prin acordarea de ponderi, în construcția scalei, în funcție de gradul lor de răspîndire: radio, aragaz, frigider, televizor — un punct; mașină de spălat — două puncte; aspirator, magnetofon/casetofon — trei puncte; automobil — șase puncte (conform „regulei” ar fi trebuit să se atribuie doar 4 puncte). Se observă că un aparat de radio, o mașină de spălat și un aspirator, indiferent de valoare, pot echivala cu un autoturism, tot indiferent de valoare, ceea ce face să se dilueze noțiunea de stratificare. Mai relevant ar fi să se acorde ponderile în funcție de valoare, pentru că aici se urmărește „gradul de acces la bunuri de folosință îndelungată” (p. 69), deci o reflectare a puterii economice și nu simple modele culturale, în care, de exemplu, aspiratorul, accesibil practic tuturor prin prețul său modic, nu a intrat în sfera de „interes” pentru o bună parte din populație. Pe de altă parte, constatăm că nu sînt luate în considerare alte bunuri de folosință îndelungată care ar fi putut produce o diferențiere mai mare. Avem în vedere telefonul (încă negeneralizat ca răspîndire, el nu apare nici la cercetarea confortului locuinței), congelatorul, aparatură video, pian etc., însăși locuința este un bun de folosință îndelungată (*se ia în considerare doar statutul juridic în prescrierea gradului de confort ?* !). Sînt apoi de avut în seamă

și alte bunuri, care pot reprezenta *ceea* în planul stratificării : mobilier, covoare, tablouri, bibliotecă — toate exprimate și valoric.

Presupunind că ajungem la o determinare cit mai reală a înzestrării gospodăriei, tot rămân multe aspecte de elucidat. Unele bunuri „de folosință” îndelungată sînt și mijloace de tezaurizare, atunci ar trebui să se evidențieze și economiile bănești, bijuteriile etc. Toate acestea pentru că, la o putere economică apropiată, se întîlnesc modele diferite de comportament de consum : alimentar și nealimentar, vestimentar, cultural, de timp liber, de tezaurizare, ceea ce conduce la grade diferite de înzestrare a gospodăriei cu bunuri de folosință îndelungată. Tot astfel, cercetarea comportamentului cultural, așa cum se recunoaște de altfel, dar aceasta nu schimbă cu nimic situația, a inclus elemente foarte diferite, considerate a avea însă aceeași semnificație, aceeași valoare pentru indicatorul global. Dacă aceasta este situația, atunci indicatorii care redau doar o imagine secundară, adesea puțin semnificativă, nu pot constitui elemente pe baza cărora să se teoretizeze existența stratificării sociale, atîta timp cit sensul noțiunii este acela de a exprima inegalitatea reală.

Cît privește studiul proceselor de reproducere a structurii sociale, se poate aprecia că analizele foarte amănunțite privind autoreproducerea și mobilitatea socială la nivelul instrucției, a ocupației și a rezidenței, precum și la nivelul cuplurilor familiale și ale tineretului susțin rezultatele unor cercetări anterioare, aducînd noi precizări deosebit de interesante, ceea ce determină ca această parte a lucrării să fie cea mai valoroasă, prin contribuția adusă la cunoașterea unora dintre cele mai importante caracteristici ale structurii sociale în etapa actuală.

Cercetarea proceselor de autoreproducere și mobilitate socială (reproducere și transfer social) se realizează prin luarea în considerare a trei generații, în care subiecții chestionați (în vîrstă de 18—60 ani) reprezintă generația a II-a, părinții lor alcătuiesc generația I, iar fiii generația a III-a. Studiul relevă fluxuri mari de mobilitate, mai puternice în sfera instrucției decît în aceea a ocupației. Aceste fluxuri sînt identificabile atît la nivelul intergenerațional, cît și la cel al fiecărei generații în parte.

Reținem observația potrivit căreia, noțiunea de generație cu care se operează este relativă, în sensul că ea reflectă structura de origine a populației studiate la un moment dat, și nu coincide cu generația privită în sens istoric (p. 91). Aceasta nu reduce din importanța studiilor de mobilitate/imobilitate inter și intragenerațională.

Una din concluziile majore ce se desprinde din lectură este aceea că în prezent are loc o anumită încetinire în ceea ce privește volumele de mobilitate ce se înregistrează. Totuși, proporțiile transferurilor sînt cele care domină cu mult autoreproducerea în cazul instrucției (valorile respective sînt de 71 % și 29 %, pentru generația a II-a, și de 62 % și 38 %, pentru generația a III-a, p. 92). În schimb, pentru domeniul ocupațional situația apare schimbată în cazul generației celei mai tinere (dacă la generația a II-a transferurile reprezintă 61 % și autoreproducerea 39 %, la generația a III-a valorile sînt de 35 % și respectiv 65 %, p. 101) dar aici procesul nu este încă încheiat. Tineretul alcătuiește grupul de populație cel mai mobil din punct de vedere social. Analizele de ansamblu efectuate atestă anumite tendințe ce se materializează printr-o reducere a ratelor de activitate a tinerilor, ca urmare a prelungirii duratei de pregătire școlară (p. 147), o accentuare a

caracterului muncitoresc p. 148) și al autoreproducerii sociale în cadrul acestei categorii, mai puternică decît în cazul tinerilor cu origine intelectuală (p. 157).

Reținînd concluziile analizelor întreprinse (din care am evidențiat doar cîteva), se impune o precizare în legătură cu constatarea de ansamblu, potrivit căreia în prezent are loc o încetinire a proceselor de mobilitate mai ales ocupațională, dar și în domeniul instrucției. Volumele mari de mobilitate înregistrate în deceniile anterioare, implicînd marea majoritate a populației, s-au datorat schimbării radicale a structurii sociale, trecerea de la o structură agrar-rurală, la una industrial-urbană. Reducerea actuală a volumelor de mobilitate nu semnifică altceva decît atingerea unui nivel relativ înalt de dezvoltare economico-socială. Nu mai este deci plauzibil să ne așteptăm în continuare la valori ale mobilității de ordinul a 60—70% din populație. Scăderea, în aceste condiții, a valorilor mobilității nu poate fi interpretată însă ca un fenomen negativ, cu atît mai mult cu cît, în societatea noastră este preintîmpinată în mare măsură mobilitatea creată ca urmare a unor fenomene economice negative (șomaj, falimente), și care este de tip descendent. Nu contează doar volumul mobilității, ci și sensul ei, semnificația pentru purtătorii acesteia, dacă reprezintă a promovare în plan social, sau, dimpotrivă, o deteriorare a pozițiilor sociale.

În ceea ce privește rezultatele la care s-a ajuns în cadrul lucrării, mai este de consemnat un alt aspect deloc neglijabil. Fără îndoială se reflectă într-o anumită măsură (rămasă din păcate totuși neprecizată) procesele globale ce se desfășoară la scara întregii societăți. Aceste rezultate sînt influențate și de caracteristicile populației investigate: generația a II-a este alcătuită din populația urbană, dar peste jumătate provine din rural. Prin trecerea ei în industrie și alte ramuri neagricole a avut loc un amplu proces de mobilitate (posibil superior celui înregistrat la nivel global). Copiii acestora sînt de acum nașcuți în oraș și îmbrățișează cariere ocupaționale neagricole. Este deci de așteptat să se încetinească ritmul de mobilitate pentru acest segment de populație (sigur mai mult decît la nivel global) întrucît spațiul social este mai restrîns, mobilitatea urban-rural, respectiv transferuri spre agricultură se produc cu totul nesemnificative în perioada industrializării și urbanizării.

La rîndul său, mobilitatea instrucțională se desfășoară în niște limite prescrise de nivelele de învățămînt existente la un moment dat. Cu cît o mai mare parte din populație ajunge la nivele medii și superioare de instrucție cu atît se „îngustează” spațiul de mobilitate ascendentă pentru generația care urmează. Nici aceasta nu este un proces negativ, atîta timp cît se realizează un nivel general relativ înalt de pregătire a întregii populații. Dată fiind structura eșantionului studiat, în care 27% din subiecți au pregătire superioară (dublu în raport cu populația totală), este posibil ca rezultatele, respectiv valorile stabilității instrucționale, să fie superioare celor de la nivel global, unde să avem de-a face cu un volum mai mare de mobilitate și de acest tip.

Se cuvine să menționăm și o altă concluzie cu relevanță deosebită. Ea privește maniera specifică în care s-au realizat volumele sporite de mobilitate instrucțională, forța de propulsie a fost mai redusă pentru nivelele inferioare de instrucție ale taților: „nivelul inegal de instrucție al taților a propulsat cu o forță inegală fiii în spațiul instrucțional” (p. 93).

Urmărindu-se rolul școlii în procesele de reproducere a structurii sociale, sînt sesizate elemente de diferențiere a elevilor pe tipuri de licee în funcție de originea socială, ceea ce ar reprezenta o condiție pregătitoare a diferențierilor ulterioare, inclusiv accesul (am spune reușita) la învățămîntul superior. În interpretarea fenomenelor respective, autorii consideră că s-ar impune cercetări suplimentare asupra cauzelor care generează asemenea situație (p. 95), ceea ce ni se pare pe deplin întemeiat. Facem totuși observația că, nici din compararea nivelelor de instrucție pe generații, nici din cercetarea originii sociale a elevilor, respectiv a studenților, nu se pot deduce automat ceea ce este considerat a fi „șansele de acces”, care semnifică posibilitatea de a pătrunde, dreptul de a ajunge într-o anumită poziție școlară în acest caz. Existența învățămîntului gratuit reduce importanța situației materiale a părinților elevilor și cu atît mai mult a originii lor sociale. Totuși, în medii social-culturale diferite, există și interes și preocupări diferite pentru ca descendenții să urmeze învățămîntul superior. Pe această cale poate avea loc „abaterea” compoziției sociale a studenților față de structura socială a populației, dar nu pe criteriul șanselor de acces, ci al nivelului de pregătire atins. Problema principală constă deci în a investiga calitatea pregătirii elevilor, indiferent de tipul de liceu și zona în care este situat, acceptînd ideea că și orientarea populației spre diferite ocupații și nivele de pregătire are un rol important în determinarea pozițiilor sociale individuale.

Deosebit de interesante sînt și alte aspecte relevate în lucrarea pe care o considerăm a fi un eveniment editorial, la care nu ne-am referit, lăsînd cititorilor să le descopere și să le aprecieze, cu atît mai mult cu cît, cunoașterea structurii sociale nu poate fi niciodată considerată încheiată.